

ATESTĂRI ARHEOLOGICE ALE PRACTICILOR MEDICO-FARMACEUTICE IN DOBROGEA¹

Ne-am propus, în puținele rânduri de față, să spicuiem și să sistematizăm câteva descoperiri și materiale arheologice, care se referă la un domeniu interesant din antichitatea dobrogeană, anume practicile medico-farmaceutice.

Descoperirile făcute în orașele-ctitorii grecești de pe malul Pontului Stîng, ca și în restul teritoriului dobrogean, cuprind atît inscripții și dedicații care se referă la fondul problemei, cît și alte materiale arheologice, obiecte, vase și ustensile întrebuițate în practica propriu-zisă.

Vom începe enumerarea lor prin a aminti inscripțiile descoperite, ca fiind monumentele cele mai explicite.

În anul 1952 a fost descoperit la Histria primul monument dedicat cultului lui Asklepios ; datat în epocă elenistică, în cele trei rânduri păstrate, el cuprinde numele unui anume Apollonides, care aduce închinare (sau mulțămită) zeului medicinei². O inscripție mai importantă, sub aspectul informațiilor pe care ni le oferă este aceea, datată tot în epoca elenistică (mai exact, prima jumătate a secolului II î.e.n.) care, sub forma unui decret al „Sfatului și Adunării Poporului” din Histria, aduce mulțumiri publice unui anume Diocles, fiul lui Artemidoros, medic din Cyzic, care „fiind chemat de popor și ținînd conferințe... a îngrijit de sănătatea publică etc.”³ Informația potrivit căreia „medicul Diocles a susținut un mare număr de expuneri și de lecții, făcînd demonstrații și dobîndind prin el bună faimă”⁴,

¹ Comunicarea de față a fost prezentată la sesiunea științifică a Muzeului de arheologie organizată în luna octombrie 1976 la Constanța. Mulțumim și pe această cale tovarășului profesor D. M. Pippidi pentru sugestiile și completările făcute cu această ocazie.

² D. M. Pippidi, *Studii de istorie a rel'giilor antice*, Editura Științifică, București, 1969, p. 48.

³ Emilian Popescu, SCIV, 7, nr. 3-4, 1956, p. 346, fig. 1, și pp. 347-8.

⁴ Informație verbală prof. D. M. Pippidi, precum și editată în DID, 1, Edit. Academiei R.S.R., 1965, p. 243.

lucru care a condus, ulterior, la angajarea sa ca medic public⁵, se adaugă unui lung șir de alte mărturii istorico-arheologice referitoare la grija acordată în vremea respectivă pregătirii pentru viață a tineretului în cetățile grecești. Astfel, se știe azi că educația fizică a acestora era însoțită în chip firesc de o pregătire intelectuală, realizată îndeosebi prin lecții și conferințe prezentate atît de învățați ai locului (retori, filozofi, medici etc.) cît și de conferențieri străini aflați în trecere, potrivit unui obicei relevat și de alte mărturii arheologice, care atestă că mulți dintre aceștia, mergeau din oraș în oraș pentru a-și face cunoscută știința⁶. În cazul medicului Diocles din Cyzic, care trebuie să-și fi ținut conferințele, asemeni tuturor celorlalți, în gimnaziu – centru afectat pregătirii multilaterale a tinerilor – inscripția informează că sosirea la Histria a fost determinată de invitația poporului, deci a organelor de conducere ale cetății și nu de o inițiativă particulară; motivele acestei invitații trebuie să fi fost, în chip logic, determinate de o împrejurare neobișnuită, cînd nevoile de îngrijire medicală ale populației solicitau forțe mai mari decît în mod curent. Pentru aceasta, de obicei se apela la medici cunoscuți din centrele Greciei metropolitane, precum, în primul rînd, Cos, unde școala lui Hippocrates lăsase tradiții solide, Cyzic și altele⁷.

În ceea ce privește epoca romană, descoperirile semnificative făcute în aria întregului imperiu relevă, cum bine se știe, lucruri interesante și – adeseori – chiar impresionante pentru gradul de organizare și modul de exercitare al cunoștințelor în domeniu. Divinitățile protectoare ale medicinei și farmacologiei, Esculap și Hygeia, figuri prezente în pantheonul grec, sînt și mai intens adorate acum, lucru dovedit de mulțimea reliefurilor votive și a inscripțiilor aferente, descoperite peste tot în lumea romană⁸, ca și de prezența divinităților pe diverse emisiuni monetare.

În patrimoniul muzeelor lumii se află un număr impresionant de ustensile medico-farmaceutice, adeseori în serii și seturi complete, de o mare varietate, alături de rețete și parafe ale medicilor, împreună cu vase și cutii de păstrare a unguentelor și balsamurilor. Iar dacă rostul unora dintre ustensile a rămas încă nedeslușit și imaginația noastră are cîmp liber în această direcție, este cert, că, dincolo de prezența unor șarlatani și neche-mați, existau tîmăduitori, organizați în asociații profesionale (colegii), care dețineau cunoștințe teoretice și practice ce le permiteau (în cadrul posibil al unei specializări ce se va adînci cu trecerea vremii) să efectueze operații diverse, mergînd pînă la intervenții pe creier. Oricum, știm că existau medici personali (ai marilor familii din aristocrație) și medici pentru colectivități („medici publici”), inclusiv pentru marile aglomerări de oameni sub

⁵ Idem, nota 103.

⁶ Ibidem, p. 242.

⁷ Em. Popescu, *op. cit.*, p. 345.

⁸ Un reviriment important pentru cultul lui Asklepios se remarcă pentru secolul II e.n., de exemplu, la Pergam, unde zeului i se ridică altare și lăcașe monumentale pentru îngrijirea bolnavilor (informație prof. D. M. Pippidi). Să ne reamintim, apoi, că marele medic Galen, socotit părintele medicinei și medic al împăraților Marcus Aurelius și Commodus, se născuse în Pergam (*Ist. Med. Univ.*, București, 1970, p. 181–182).

arme, aidoma lui Marcus Valerius Longinus, medic al legiunii a VII-a Claudia, a căruia, inscripție a fost descoperită la Drobeta-Turnu Severin⁹.

Și în Dobrogea, documentația existentă la această dată pentru epoca romană este semnificativă. În primul rând, ar fi de amintit reprezentările zeilor medicinei și farmacologiei, înfățișați separat sau, de la o vreme, împreună, pe monedele romane din secolele II și III e.n., descoperite la Tomis¹⁰ și Callatis¹¹, frecvență care, în afară de continuarea unor tradiții, poate fi eventual pusă în legătură cu unele evenimente sau situații de ordin intern ce obligau la exprimarea unei adorări sau mulțumiri generale.

Dintre piesele cu caracter votiv, amintim basorelieful de marmură cu inscripție în limba latină, descoperită în anul 1963 într-o necropolă din apropierea actualei comune Horia, jud. Tulcea. Dedicantul, Annaeus Pulcher, centurion al legiunii a V-a Macedonica, închină zeilor medicinei și farmacologiei placa respectivă, evident, ca mulțumire pentru redobândirea sănătății sale, la o dată ce trebuie căutată în perioada staționării legiunii sus amintite la Troesmis, deci pînă la 167 e.n.¹²

Din seria monumentelor figurate, amintim statueta de marmură reprezentîndu-l pe Esculap, aflată în compunerea așa-numitului „tezaur de statui” de la Tomis, scos întîmplător la lumină în aprilie 1962, statueta datată la sfîrșitul sec. II – începutul sec. III e.n.¹³ și despre care trebuie să credem că se afla inițial într-un edificiu public, poate chiar un templu dedicat zeului.

Pentru a rămîne la elemente de ordin general, trebuie să menționăm, de asemenea, importantul decret de la Histria, datat în sec. II e.n., emis în cinstea Abei, fiica lui Hecataios, care, printre alte acțiuni și fapte demne de laudă publică, a făcut importante danii în bani cîtorva asociații, printre care colegiului medicilor și profesorilor¹⁴.

În ceea ce privește cea de a doua categorie, aceea a materialelor legate direct de practicile medico-farmacaceutice, deci instrumentarul și ustensilele de uz, trebuie să precizăm că ele provin din descoperiri mai vechi

⁹ D. M. Pippidi, *Dicționar de istorie veche a României*, Edit. Științifică și enciclop., București, 1976, p. 386.

¹⁰ La Tomis, Asklepios apare pentru prima dată pe emisiuni din vremea lui Antoninus Pius, continuînd în tot secolul II și apoi III e.n. (Pick-Riegling, p. 685, nr. 2618-2626); Hygeia, prima dată, pe monezi din vremea lui Septimius Sever, (Pick-Riegling, p. 717, nr. 2745); împreună, pentru început, pe emisiuni din vremea lui Elagabal, bătute pentru soția acestuia Iulia Paula (Idem, p. 806, nr. 3924).

¹¹ La Callatis, Hygeia apare pe monezi din timpul lui Severus Alexander (Pick, 330, p. 118), Filip Arabul (Idem, p. 121, nr. 353) și Commodus (L. Ruzicka, *Inedita aus Moesien Inferior*, N.Z. 50, 1917, p. 93, nr. 298); Asklepios, pe emisiuni de la Septimius Sever (L. Ruzicka, op. cit., p. 94, nr. 305 a) și Filip Arabul (Pick, p. 121, nr. 352). Mulțumim colegului R. Ocheșeanu pentru deslușirile acordate.

¹² A. Rădulescu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Muzeul de Arheologie Constanța, Constanța, 1964, p. 183-194.

¹³ Idem, Esculap, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Editura Științifică, București, 1963, p. 44.

¹⁴ Em. Popescu, op. cit., p. 352.

sau mai noi și că marea lor majoritate constituie piese de inventar aflate în morminte de la Tomis și Callatis, datate toate în secolele II și III e.n.

Cea mai însemnată descoperire, făcută cu ani în urmă la Constanța, este reprezentată de un set de patru instrumente lucrate din metal, (fig. 1) aflate într-un mormînt¹⁵ care ar putea fi atribuit astfel unui medic. Toate sînt lucrate îngrijit, cu ornamentație din argint, încastrată, realizată cu măiestrie, ceea ce dovedește deopotrivă simțul artistic al celui care le-a lucrat, cît și gustul deosebit al posesorului lor. Piesa definitorie pentru întregul set este un bisturiu cu lama în două ape și mînerul ușor patrat (fig. 2 și 3), lung de 12 cm, aflat într-o bună stare de conservare; din celelalte trei ustensile, oarecum asemănătoare între ele, numai prima are păstrat și virful ascuțit, lung. 15 cm (fig. 4), următoarele două avînd din păcate unul (fig. 5) sau ambele capete, rupte (fig. 6) lung. 9,5 cm, și respectiv 12,5 cm.

Tot din Tomis, din descoperiri întîmplătoare, provine o piesă, căreia îi putem atribui aceleași rosturi: lucrată din metal, are mînerul torsionat, pentru a înlesni apucarea și este lățită mult la un capăt, fiind asemănătoare pieselor cunoscute sub numele de „cyathiscomele” (fig. 7).

Un alt instrument medical, aparținînd tot seriei „cyathiscomele” a fost găsit cu puțină vreme în urmă, în sarcofagul unei femei de bună condiție socială, descoperit la Mangalia Nord (în zona suburbană a Callatisului deci) și datat în prima jumătate a sec. II e.n.¹⁶ Rotund în secțiune, subțiat la un capăt — unde se termină cu o măciulie ovoidală — instrumentul este prevăzut la cealaltă extremitate cu un gen de lopățică alungită și lățită la virf (fig. 8). Piese asemănătoare au fost descoperite și în spațiile limitrofe Callatidei, de exemplu la Odessos (azi Varna), în morminte datate la sfîrșitul sec. II și atribuite unor medici¹⁷.

¹⁵ Cu ocazia discuțiilor pe marginea comunicării, prezentate, cum aminteam mai sus, la sesiunea muzeului nostru din octombrie 1976, V. Barbu a exprimat opinia că setul reprezintă o trusă de instrumente de scris, argumentînd că, după părerea regretatului V. L. Bologa, bisturiul nu putea servi unor scopuri medicale din cauza ornamentației care nu făceau posibilă nici sterilizarea (prin fierbere) nici operația propriu-zisă. Personal, nu sînt de acord cu aceste observații, din următoarele motive: 1. Cele patru piese reprezintă în mod cert un set, o legătură de ustensile care se completau prin rostul lor de bază. În acest caz, dubile sînt prezente numai în ceea ce privește bisturiul, deoarece celelalte trei piese sînt medicale, chiar de la prima vedere, pentru oricine le are sub ochi. 2. Bisturiul putea fi folosit oricum, deoarece folosirea sterilizării reprezintă, din cite știu, o practică medicală a epocii moderne. (Antisepsia a fost pusă la punct în anul 1867 de către John Lister. Ca un precursor de seamă trebuie citat I. F. Semmelweis care, pornind de la observații chimice și morfopatologice, a interpretat corect originea febrei puerperale și a preconizat desinfecția mîinilor înaintea oricărui examen sau intervenții obstetricale. Pornind de la lucrările lui Pasteur, Lister creează antisepsia, o metodă complexă de combatere a infecțiilor operatorii, bazate pe folosirea acidului fenic, metodă care se răspîndește repede în toată lumea. Vezi *Istoria medicinei universale*, București, 1970, p. 521). Ornamentația, dispusă pe centrul lamei, nu putea împiedica efectuarea operației, care reclama numai folosirea tășului.

¹⁶ A. Rădulescu, El. Coman, C. Stavru, în *Pontica*, VI, 1973, p. 262, pl. V, 3 și p. 263; Sarcofagul este datat, cu ajutorul a două monede de bronz, după anul 141 e.n.

¹⁷ Gorana Tonceva, *Izvestiia-Varna*, XV, 1964, p. 52–53.

VASE ȘI USTENSILE FARMACEUTICE

În această categorie se înscriu în primul rînd recipientele și plăcuțele folosite pentru strivirea boabelor, amestecului prafurilor, prepararea unguentelor, pomezilor și balsamurilor. În afară de mojarale de marmură sau piatră, avînd talie mică și mijlocie (există exemplare cărora le putem bănuși asemenea întrebuițări în toate cele trei orașe vest-pontice) se cunosc din descoperiri relativ recente, cîteva plăcuțe, din care am ales spre exemplificare două, scoase la lumină în Tomis. Sînt lucrute în general din piatră (calcar alb, spongios sau șist verde) – (fig. 9 și 10), au dimensiuni (7–12 cm lungime, 3–7,5 cm lățime, 1–2 cm grosime) și forme (de obicei dreptunghiulare) asemănătoare cu plăcuțele decoperite, de ex. la Odessos, în morminte de medici datate în secolele II și III e.n.¹⁸

Credem că la prepararea unguentelor au putut folosi alte două mici ustensile, descoperite întimplător la Constanța, ambele lucrute din metal, una terminată cu un disc miniatural (fig. 11), cealaltă cu mici prelungiri, asemănătoare unor gheare (fig. 12).

Mai bogată este seria lingunițelor descoperite în ultima vreme la Tomis și Callatis, care au putut servi în egală măsură în practica farmaceutică și în cea cosmetică. Lucrate din os sau lemn, au dimensiuni și forme apropiate, purtînd adeseori mici ornamente, îndeosebi pe mîner; sînt rotunde (fig. 13), în formă de picătură (fig. 14) sau perfect ovale (fig. 15).¹⁹

VASE PENTRU CONSERVAREA SUBSTANȚELOR
FARMACEUTICO-MEDICALE

Descoperirile făcute atît în Dobrogea cît și în întreaga țară, dovedesc prezența lor masivă, peste tot: numărul recipientelor destinate conservării unguentelor, balsamurilor și parfumurilor, este de puțin depășit de acela al tipurilor destinate uzului²⁰. Din seria foarte largă a acestor recipiente, credem că este suficient să prezentăm numai două tipuri. Primul este reprezentat de cele cîteva vase descoperite la Tomis și Callatis, cunoscute în chip curent sub numele de gutti. Consensusul cercetătorilor atribuite acestor recipiente rolul de biberone pentru alăptarea sugarilor²¹. Fără a contrazice în totalitate această opinie, credem că multe dintre exemplarele de gutti din sticlă (material care posedă calitatea unică de a permite observarea nivelului lichidului conținut) puteau folosi, în paralel, pentru conservarea unor lichide prețioase din punct de vedere farmaceutic

¹⁸ Idem, XIII, 1961, p. 37 și 39–40, care relevă în plus și exemplare de marmură.

¹⁹ A. Rădulescu, El. Coman, C. Stavru, Pontica, VI, 1973 p. 258 și 259, pl. III a-d.

²⁰ M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Muzeul de arheologie Constanța, Constanța, 1968, p. 144; idem, *Sticla de epocă romană în România*, teză de doctorat, în manuscris, p. 47–49, 72–74 și 76–96.

²¹ V. L. Bologa, *Omajul lui C. Daicoviciu*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1960, pp. 56–57.

și medical (a se observa poziția orificiului de scurgere, îndreptat în sus la unele dintre ele, tocmai pentru a nu permite scurgerea sau risipirea conținutului – fig. 16).

O altă categorie de recipiente care aveau aceleași întrebuintări, este reprezentată de flacoanele pătrate, cu gît mai lung sau mai scurt, marcate uneori de simboluri specifice (Mercur ținînd punga cu bani de exemplu). Din mormîntul de la Mangalia Nord au fost recuperate două cutii de lemn, de mici dimensiuni, una prevăzută cu cîteva despărțituri în care se aflau flacoane avînd substanțe și vopsele pentru cosmetică probabil²² (fig. 17 și 18).

Ultima categorie de ustensile avînd destinație farmaceutică este reprezentată de cele cîteva baghete de sticlă, lucrate în torsadă, simple sau ușor applatizate la un capăt, prevăzute cu inel de apucare, realizat prin încovoiere, la celălalt capăt. Lucrate din sticlă albă sau albastră, acestea erau folosite pentru scoaterea din flacoanele cu gîtul strîmt, a lichidelor, într-o manieră care să permită dozarea atentă și folosirea integrală a acestora²³ (fig. 19).

Pentru epoca romano-bizantină informația noastră este săracă în acest domeniu. Amintim doar că în amforele descoperite la Edificiul roman cu mozaic și datate în sec. IV–VI e.n.²⁴ au fost descoperite rășini și substanțe folosite pentru medicamente și droguri, cosmetică și parfumerie.

RÉSUMÉ

ATTESTATIONS ARCHÉOLOGIQUES DES PRATIQUES MÉDICO-PHARMACEUTIQUES EN DOBROUDJA

Dans le présent article, l'auteur s'occupe de donner une image systématique et succincte des découvertes archéologiques appartenant à cette branche intéressante des antiquités de Dobroudja.

Il débute par les monuments les plus explicites, c'est-à-dire les inscriptions trouvées à Histria bien d'années auparavant et dédiées à Asklepios, le dieu de la médecine, ou mentionnant la présence (à l'époque hellénistique) des médecins publics et (à l'époque romaine) de leurs collègues. Les monuments figurés ou de caractère votif consacrés aux divinités de la médecine et de la pharmacologie y sont également présentés. Une place à part revient aux objets avec cette destination, c'est-à-dire aux instruments et aux récipients médicaux. Mentionnons entre autres un lot de quatre instruments chirurgicaux (d'usage courant ou de panoplie), ainsi qu'une autre pièce ayant des analogies chez les découvertes de la même espèce et datées elles aussi du IIe siècle de n.è. faites dans la nécropole d'Odessos (l'actuelle Varna).

De la catégorie des pièces utilisées à des fins pharmaceutiques, l'auteur présente de petites plaques et deux ustensiles servant à la préparation des poudres et des onguents, plusieurs cuillères en os ou bois, quelques vases, des flacons pour les diverses solutions et des baguettes en verre pour le dosage et le mélange des liquides.

²² A. Rădulescu, El. Coman, C. Stavru, *op. cit.*, p. 254 și 255, pl. I, fig. 1, 2, 1 b și 2 b.

²³ M. Bucovală, *ibidem*, p.

²⁴ A. V. Rădulescu, Pontica, VI, 1973, p. 201; pentru conținutul și întrebuintările acestuia, vezi pp. 197–198; Em. Popescu crede că este vorba de intervalul IV–V e.n. doar. Cf. *Inscripții grecești și latine din sec. IV–XIII e.n. descoperite în România*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1976, p. 100.

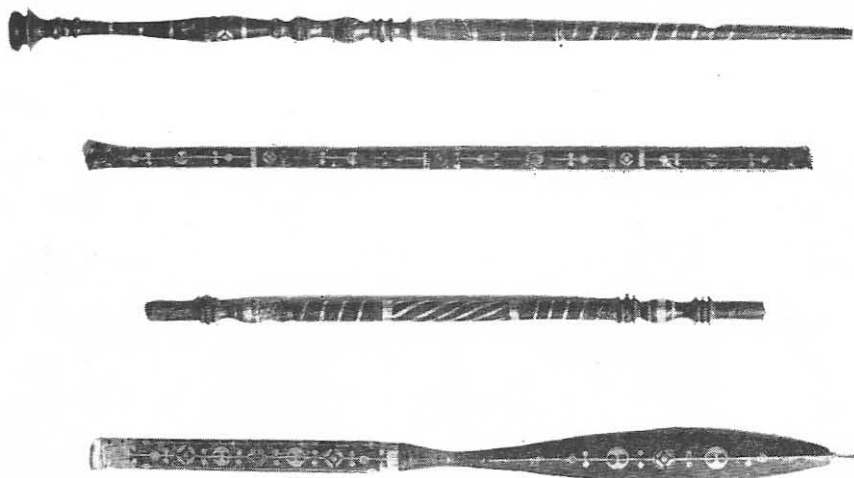

Fig. 1. Set alcătuit din 4 instrumente medicale ornamentate cu încrustații.

Fig. 2. Bisturiu.

Fig. 3. Bisturiu.

Fig. 4. Instrument medical întreg.

Fig. 5. Instrument medical cu virful rupt.

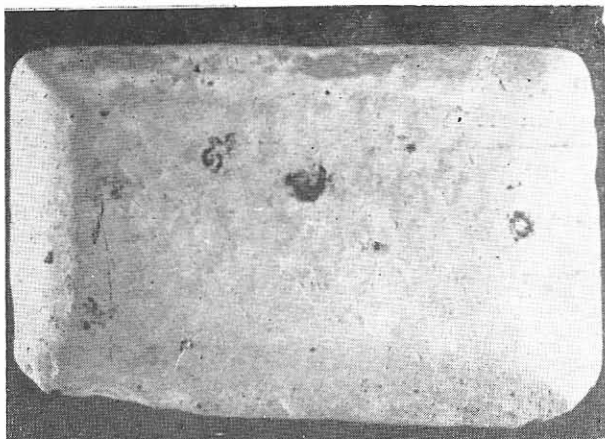
Fig. 6. Instrument medical rupt la capete.

Fig. 7. Instrument medical cu minerul în „torsadă”.

Fig. 8. Instrument medical descoperit la Callatis.

9. Plăcuță de calcar alb, spongios, pentru amestecul și prepararea prafurilor sau unguentelor.

Fig. 10. Plăcuță cu aceeași destinație.

Fig. 11. Ustensilă farmaceutică din metal.

Fig. 12. Ustensilă farmaceutică din metal.

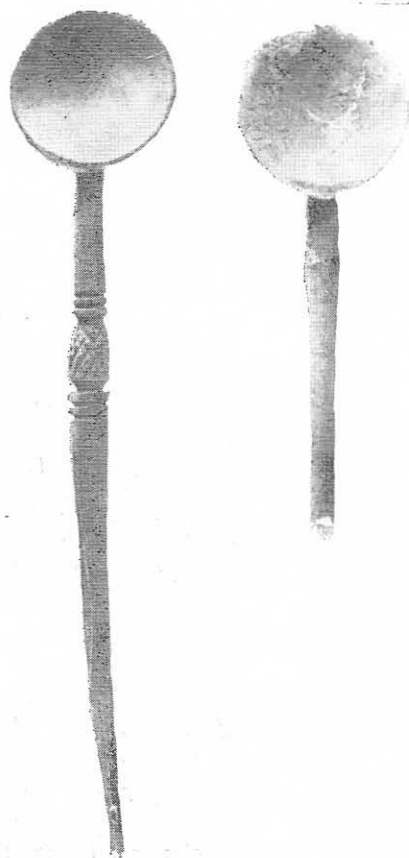

Fig. 13. Lingurițe rotunde din os și – respectiv – lemn folosite în practica farmaceutică și cosmetică.

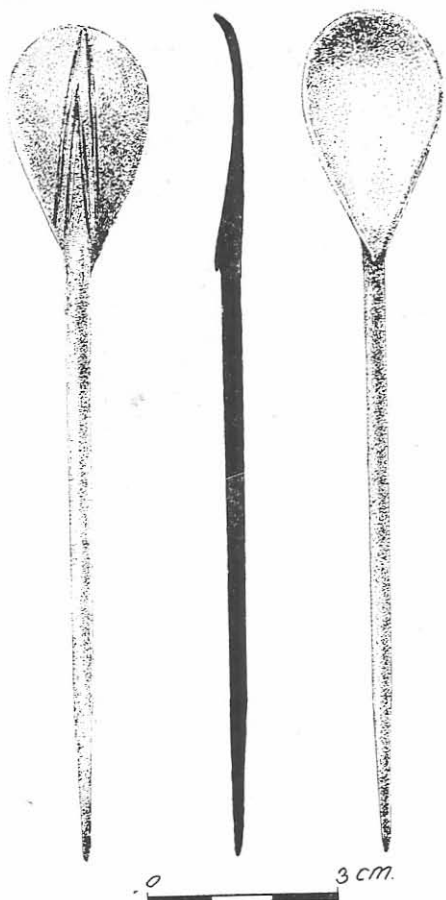

Fig. 14. Linguniță de os, în formă de „picătură”.

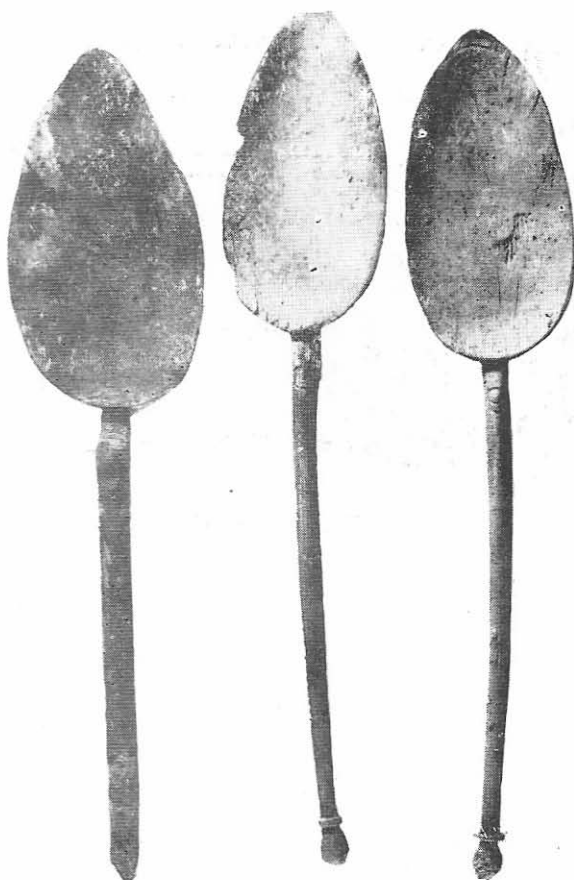

Fig. 15. Lingurițe din lemn.

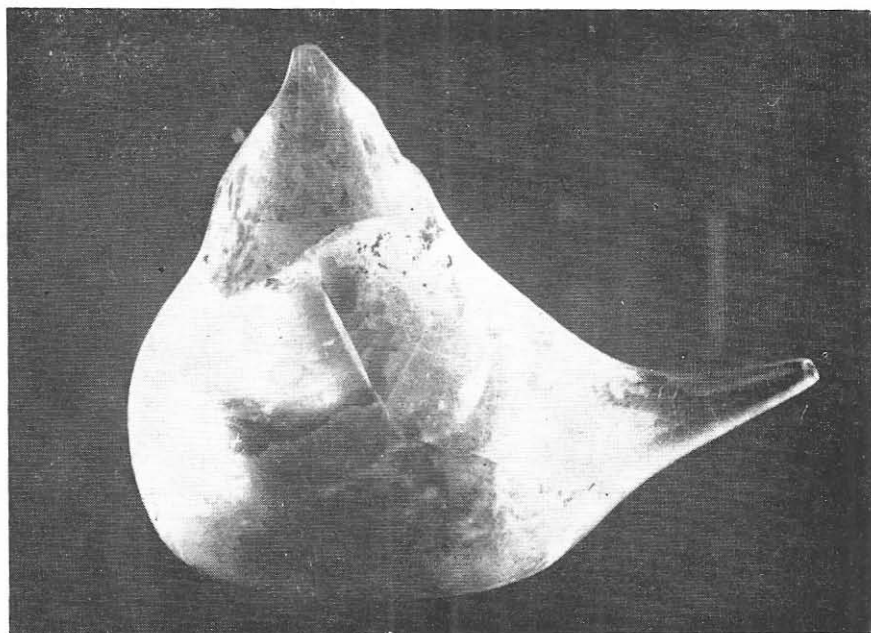

Fig. 16. Guttus, folosit și pentru conservarea lichidelor farmaceutice.

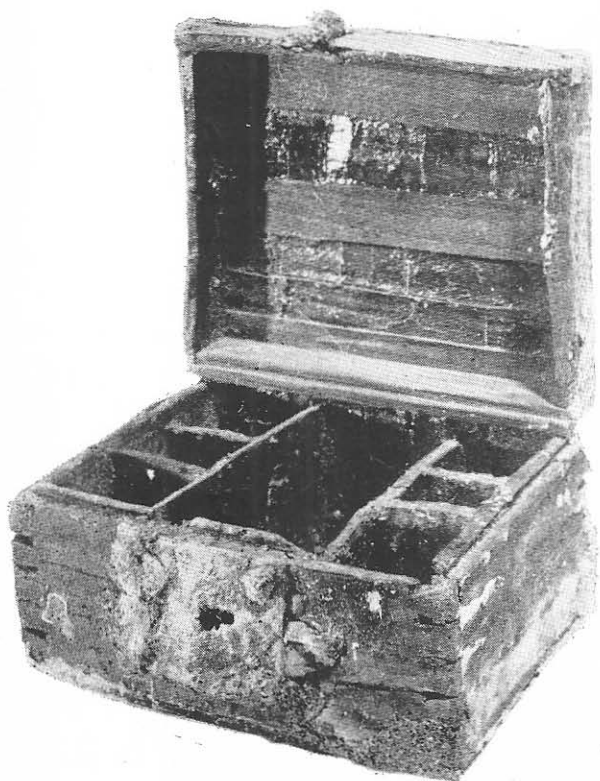

Fig. 17. Cutie de lemn cu despărțituri pentru flacoane de sticlă.

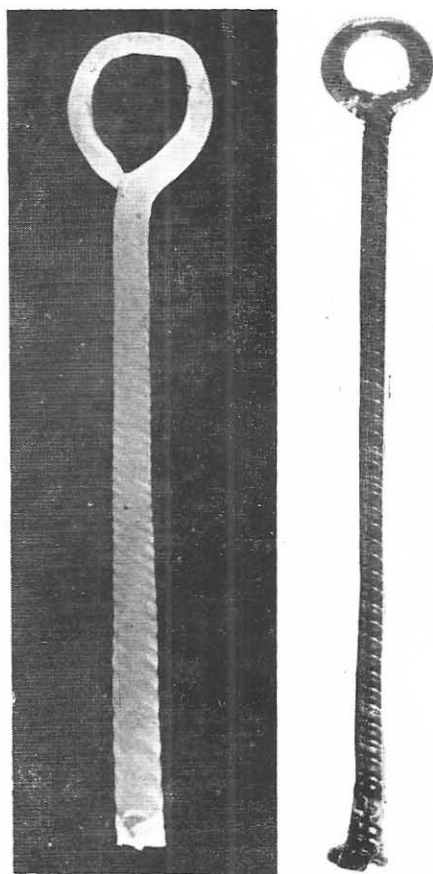

Fig. 19. Baghete de sticlă.

Fig. 18. Flacoane cu substanțe, soluții și vopsele utilizate în scopuri medicale și cosmetică.